

Originalni naučni rad

UDK 339.92(4-672EU:497-15)

DOI 10.7251/SVA1714201T

COBISS.RS-ID 6492184

ZEMLJE ZAPADANOG BALKANA U PROCESU INTEGRACIJE U EVROPSKU UNIJU

Doc. dr Mirjana Stojanović Trivanović¹

Nezavisni univerzitet Banjaluka

Prof. dr Dijana Grahovac²

Centralna banka Bosne i Hercegovine

Abstrakt: Rad je pokusaj autora da pruži pregled o tome šta je EU, kako je EU rasla od svoga osnivanja, gdje se nalazi i kako izgleda danas i kako se proces proširenja EU na zemlje zapadnog Balkana odvija i u kom pravcu a kada i kako možemo očekivati pomjeranja. Razumijevanje EU pretpostavlja dobro poznavanje njenih glavnih elemenata i mehanizama, jer EU je veoma složena cjelina, teška za razumijevanje običnom građaninu, kako građaninu EU, tako i građanima država Zapadnog Balkana.

Ključne riječi: *Evropska unija, Zapadni Balkan, integracije, pridruživanje*

UVOD

Početak procesa liberalizacije međunarodnih ekonomskih odnosa i bližeg i čvršćeg povezivanja nacionalnih privreda nije tako bliskog datuma. Istina, njega su u dvadesetom vijeku prekidali prije svega svjetski ratovi, ali ipak nakon Drugog svjetskog rata dolazi do intenziviranja procesa koji se danas ogleda u globalizaciji svjetske privrede. Postoje brojne regionalne integracije kao što su: Evropska unija (*EU*), Centralno-evropska zona slobodne trgovine (*CEFTA*), Evropska zona slobodne trgovine (*EFTA*), Sjeverno - američko udruženje slobodne trgovine (*LAFTA*), Udruženje država jugoistočne Azije (*ASEAH*), Organizacija za evropsku ekonomsku saradnju (*OEEC*) koja je kasnije prerasla u Organizaciju za ekonomsku saradnju i razvoj (*OECD*), Vijeće Evrope i mnoge druge.

---

¹ Nezavisni univerzitet Banjaluka, Institut za naučno-istraživački rad, direktor, mirjana.nubl@gmail.com

² Centralna banka BiH, Univerzitet za poslovne studije, vanredni profesor, jonidg11@yahoo.com,

O pomenutim integracijama, i drugim međunarodnim monetarnim i finansijskim institucijama, ali i regionalnim organizacijama, može se pročitati u raznoj literaturi, knjigama, novinskim člancima, čuti na elektronskim medijima. Tom prilikom možemo saznati da su i države zapadnog Balkana (ZB), trenutno članice bar neke od postojećih integracija, institucija ili pak organizacija. Također, treba da je poznatoda sve države ZB i dan danas teže učlanjenju u jednu od navedenih regionalnih organizacija. Ta regionalna organizacija se naziva *Evropska unija (EU)*. Do danas treba da smo shvatili da je taj put za sve države ZB veoma težak i zahtjevan, pogotovo za BiH jer je ona veoma komplikovana država u političkom smislu.

Evropska integracija grabi velikim koracima naprijed. Tokom pola stoljeća EU je provodila dalju integraciju primajući nove članice. Svaki put kada EU prihvati nove članice, ona se promijeni (*brojno i teritorijalno, ali i u pogledu mira, demokratije, stabilnosti i na druge načine*). Predzadnjim i zadnjim proširenjem ojačala je i evropska ekonomija preko uvećavanja tržišta kao i dovođenjem ekonomija koje brzo rastu u jedinstveno tržište. EU danas ima 28 država članica i preko 500 miliona stanovnika. Do ovog broja država došlo se kroz šest krugova proširenja. Svako od ovih proširenja se zasnivalo na ugovorima o proširenju o kojima u ovom radu neće biti riječi. Demokratski izabrane vlade država članica Evropske unije koje zajedno čine Evropsko vijeće, dogovorile su se da će se buduće proširenje odnositi na države zapadnog Balkana, a koje već rade na članstvu u Evropskoj uniji.

Perspektive integracije u EU nisu iste kao što su bile prije desetak godina jer se javlja tzv. zamor od proširenja, a jedan od razloga za to je što građani država EU smatraju da imaju veći trošak nego korist od prijema novih država u EU. Upravo slaba informisanost i dilema o tome da li je to istina ili ne, dovelo je do jačanja desničarskih evroskeptičarskih snaga u pojedinim državama EU, a posebno u Velikoj Britaniji čija Vlada ili Parlament³ treba da donesu odluku o započinjanju procesa izlaska iz EU jer su tako odlučili njeni građani na referendumu o izlasku, tzv. BREXIT-u.

Cilj ovog rada je da čitaocu pruži pregled o tome šta je EU, kako je EU rasla od svoga osnivanja, gdje se nalazi i kako izgleda danas i kako se proces proširenja EU na zemlje zapadnog Balkana odvija i u kom pravcu, kada i kako možemo očekivati pomjeranja. Razumijevanje EU pretpostavlja dobro poznavanje njenih glavnih elemenata i mehanizama, te vrlo složene cjeline. EU je veoma složena cjelina, teška za razumijevanje običnom građaninu, kako građaninu EU, tako i građanima država ZB.

---

³ Odluku je trebalo da donese Vlada, ali je odlučeno da ipak odluku o pokretanju procesa za izlazak Velike Britanije iz EU donese Parlament, na što je Vlada uložila određenu žalbu.

1. POJAM „EVROPSKA UNIJA“

Pojam Evropska unija prvi put je uveden Ugovorom o Evropskoj uniji⁴ koji je stupio na snagu 1993. godine. Evropska unija je porodica 28 evropskih demokratskih država koje zajedno rade i saraduju kako bi unaprijedile živote svojih građana i izgradile bolji svijet. Za samo pola stoljeća Evropska unija je Evropi donijela mir i blagostanje, jedinstvenu evropsku valutu – **evro**⁵ i bezgranično „jedinstveno tržište“. Evropska unija je narasla sa šest na dvadeset i osam članica, a još je mnogo država koje joj se žele pridružiti. Osnovni podaci o Evropskoj uniji mogu se saznati iz *tabele 1*.

Države članice Evropske unije zadržavaju svoju nezavisnost i nacionalni suverenitet, ali ga one ujedinjuju kako bi dobile moć i svjetski uticaj koji ni jedna od njih zasebno ne bi mogla ostvariti. Proces donošenja zajedničkih odluka obuhvaća tri glavne, temeljne institucije: Vijeće evropske unije, Evropsku komisiju i Evropski parlament⁶.

Glavna oblast na kojoj EU počiva je jedinstveno tržište koje se bazira na carinskoj uniji, jedinstvenoj moneti koja je usvojena od strane 19 članica⁷, zajedničkoj agrokulturnoj politici i zajedničkoj politici u sferi ribarstva.

Osnovne vrijednosti na kojima počiva Evropska unija su: poštivanje ljudskog dostojanstva, slobode, demokratije, ravnopravnosti, vladavine prava, kao i ljudskih prava, uključujući i prava manjina⁸. Ove vrijednosti dijele sve države članice.

Osnovni ciljevi Evropske unije su:

1. Promovisanje mira u Evropskoj uniji i svijetu,
2. Promovisanje vrijednosti Evropske unije,
3. Podsticanje privrednog i društvenog razvoja kroz postojanje jedinstvenog unutrašnjeg tržišta gdje je konkurencija slobodna i skoro neograničena,
4. Promovisanje ekonomske kohezije i solidarnosti između država članica,
5. zaštita čovjekove okoline,
6. Potvrđivanje vlastitog identiteta na međunarodnoj sceni vođenjem zajedničke spoljne i bezbjednosne politike i

---

⁴ U literaturi se često Ugovor o Evropskoj uniji naziva Ugovorom iz Maastrichta.

⁵ 19 država članica koristi Evro kao svoju valutu, a ostale države koriste svoje nacionalne valute.

⁶ O ovim, ali i o ostalim institucijama-organima će u podpoglavlju 1.1.2 biti znatno više riječi.

⁷ Ostalih 9 članica Evropske unije ili nisu prihvatile Evro ili nisu ispunile uslove za njegovo uvođenje.

⁸ Jedan od uslova EU, za podnošenje zahtjeva za kandidaturu Bosne i Hercegovine za članstvo u EU, bio je i implementacija presude „Sejdić i Finci“, koju je donio Sud za ljudska prava iz Strazbura (Strasbourg), kako bi i manjnski narodi u BiH mogli biti ravnopavno birani za članove Presjedništva BiH.

7. Očuvanje i dalji razvoj Evropske unije kao prostora slobode, bezbednosti i pravde, na kome je omogućeno slobodno unutrašnje kretanje ljudi.

Kroz istoriju bilježimo daje Evropa bila poprište čestih i krvavih ratova. Između 1870. i 1945. godine Francuska i Njemačka su se sukobljavale tri puta uz ogromne ljudske žrtve. Brojni evropski lideri bili su uvjereni da je jedini način da se osigura trajni mir između njihovih država, ekonomsko i političko ujedinjenje.⁹ Po zamisli Žana Moneta (*Jean Monnet*), francuskog stratega i stručnjaka za razvoj koji je uvidio da je jedini učinkoviti način za sprečavanje sukoba između Francuske i Njemačke uspostava kontrole nad Rurskom oblasti, središtu njemačke teške i vojne industrije, stvoren je prijedlog o stavljanju francuske i njemačke proizvodnje ugljena i čelika pod zajedničku upravu.

Ugovor iz Maastrichta je 1992. godine uveo nove oblike saradnje između vlada država članica, kao na primjer, u vezi pitanja odbrane, vanjske politike, oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova. U svom radu Acin navodi da su Maastrichtskim ugovorom pored Evropske zajednice (*prvi stub*) ustanovljena još dva stuba: zajednička spoljna i bezbjednosna politika (*drugi stub*) i policijska i pravosudna saradnja (*treći stub*) kao značajan korak ka fundamentalnoj i institucionalnoj reformi Evropske unije. Dodajući ovu međudržavnu saradnju već postojećem sistemu "Zajednice", stupanjem na snagu ugovora iz Maastrichta, Evropska zajednica i formalnopravno mjenja naziv u Evropska unija (*EU*).

Proširenje je jedan od najvažniji instrumenta Evropske unije. Proširenje je proces koji se pažljivo vodi, a koji pomaže da se države koje su uključene u ovaj proces preobrazu kako bi poštovale osnovne vrijednosti na kojima počiva EU (*poštivanje ljudskog dostojanstva, slobode, demokratije, ravnopravnosti, unaprijeđenja mira, stabilnosti, blagostanja, vladavine prava, kao i ljudskih prava, uključujući i prava manjina*).

Krugovi / valovi / talasi proširenja su:

- **Prvo proširenje**, (*proširenje na sjever*) desilo se 1. januara 1973. godine kada su nove članice postale Danska, Irska i V. Britanija¹⁰.
- **Drugo i treće proširenje** nazivamo južnim proširenjem. Ovo proširenje se odvijalo u dva talasa. U drugom proširenju Grčka je postala članica 1. januara 1981. godine, a pet godina kasnije, u trećem 1. januara 1986. godine postojećim članicama pridružio se Portugal i Španija.
- **Četvrto proširenje Evropske unije**, (*EFTA¹¹ - proširenje*) ostvareno je dvije godine nakon što je stupio na snagu Ugovor iz

---

⁹ Jedan od tih lidera je bio i Vinston Čerčil (Winston Churchill) koji je 19. septembra 1946. godine na Ciriškom sveučilištu u svom govoru iznio prijedlog za formiranje Sjedinjenih Država Evrope.

¹⁰ Velika Britanija se nalazi pred izlaskom iz EU, jer je narod tako odlučio na referendumu.

Mastrihta, tj. 1. januara 1995. godine. Tada su Evropskoj uniji pristupile tri nove države: Austrija, Finska i Švedska.

- **Peto proširenje Evropske unije**, (*proširenje na istok*) predstavlja najveći val proširenja, a započeo je 1. maja 2004. kada je Evropskoj uniji pristupilo deset novih članica (baltičke države i države srednje i južne Evrope): Cipar, Češka, Estonija, Latvija, Litva, Mađarska, Malta, Poljska, Slovačka i Slovenija, a završio 1. januara 2007. godine kada u Evropsku uniju ulaze dvije nove članice, Rumunija i Bugarska.
- **Šesto proširenje Evropske unije** dogodilo se 1. 7. 2013. godine kada je Evropskoj uniji pristupila Hrvatska.

Evropska unija je državama zapadnog Balkana i Turskoj dala perspektivu članstva. BJR¹² Makedonija (*u daljem tekstu Makedonija*), Crna Gora, Srbija, Albanija i Turska imaju status kandidata za članstvo, a Bosna i Hercegovina¹³ i Kosovo (*U skladu sa rezolucijom SBUN 1244/99*) su potencijalni kandidati za članstvo.

Slika 1.: Države članice, države kandidatkinje i države potencijalni kandidati.

Evropsku uniju (*tada Evropske zajednice*) osnovalo je pedesetih godina prošlog vijeka šest evropskih država, Belgija, Francuska, Italija, Luksemburg, Nizozemska i Njemačka. Do 1. jula 2013. ovim državama su se pridružile još 22 države, pa Evropska unija danas ukupno broji 28 država članica. U *tab 1.* ispod, nalazi se popis država članica. Pored naziva svake države se nalazi godina pristupanja i izgled zastave te države.

¹¹ EFTA-European Free Trade Association (Evropska slobodna trgovinska zona).

¹² BJR-Bivša jugoslovenska republika.

¹³ Bosna i Hercegovina je 15.2.2016. godine predala aplikaciju za pristupanje u Evropsku uniju.

Tabela 1.: Imena država članica EU i njihove zastave

R. br.	Naziv države	Izgled zastave	R. br.	Naziv države	Izgled zastave
1.	Belgija/1951		15.	Švedska/1995	
2.	Francuska/1951		16.	Češka/2004	
3.	Holandija/1951		17.	Estonija/2004	
4.	Italija/1951		18.	Kipar/2004	
5.	Luksemburg/1951		19.	Letonija/2004	
6.	Njemačka/1951		20.	Litvanija/2004	
7.	Danska/1973		21.	Mađarska/2004	
8.	Irska/1973		22.	Malta/2004	
9.	Velika Britanija/1973		23.	Poljska/2004	
10.	Grčka/1981		24.	Slovačka/2004	
11.	Portugal/1986		25.	Slovenija/2004	
12.	Španija/1986		26.	Bugarska/2007	
13.	Austrija/1995		27.	Rumunija/2007	
14.	Finska/1995		28.	Hrvatska/2013	

Država kandidatkinja je država koja je zatražila punopravno članstvo u Evropskoj uniji i kojoj je, temeljem pozitivnoga mišljenja Evropske komisije, Evropsko vijeće odobrilo status države kandidatkinje za

članstvo¹⁴. Status države kandidatkinje ima 6 država; Turska od 1999. godine, koja je 4. oktobra 2005. godine otpočela pregovore o pristupanju Evropskoj uniji, Makedonija kojoj je status države kandidatkinje odobren u decembru 2005., Crna Gora kojoj je status kandidata odobren 2010. godine, Island¹⁵ koji je kao i Crna Gora dobio status kandidata 2010., Srbija koja je postala država kandidat 2012. godine i Albanija koja je 2014. godine postala država kandidatkinja.

Države koje su potencijalni kandidati za pristupanje Evropskoj uniji su BiH i Kosovo pod Rezolucijom Vijeća sigurnosti UN-a 1244/99, a navedene su u *tabeli 2.*

Tabela 2.: Države potencijalni kandidati

R. br.	Naziv države	Izgled zastave	R. br.	Naziv države	Izgled zastave
1.	Bosna i Hercegovina		3.	Kosovo	

Ostale države Evrope koje nisu ni potencijalni kandidati, ni kandidati, ni države pristupnice, a niti članice Evropske unije su Andora, Bjelorusija, Lihtenštajn, Moldova, Norveška, Rusija, Švicarska i Ukrajina. Neke od ovih država iako ispunjavaju uslove da postanu članice EU, to nisu.

1.1. Institucionalni okvir EU

Jedan od bitnih temelja za razumijevanje Evropske unije je poznavanje njezinog institucionalnog okvira i načina njegovog funkcionisanja. Evropska unija za razliku od drugih tradicionalnih međunarodnih organizacija ima jedinstvenu institucionalnu strukturu. Države koje su prihvatile evropske ugovore potvrdile su svoju spremnost da dio svojih suverenih prava ustupe nezavisnim institucijama koje istodobno predstavljaju nacionalne interese, kao i interese Evropske unije.

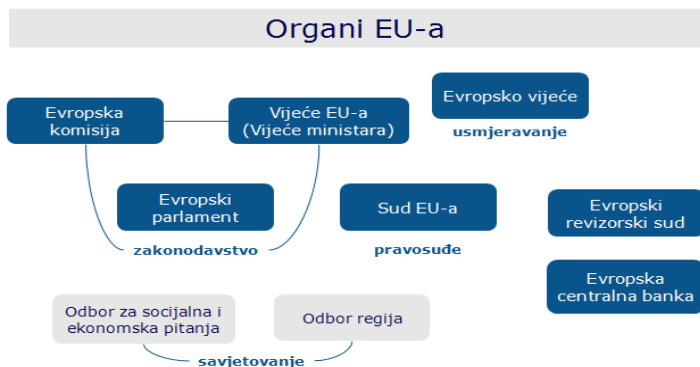
Stupanjem na snagu Lisabonskog ugovora, Evropsko vijeće i Evropska centralna banka postaju i formalno institucije Evropske unije, pa se stoga danas Evropska unija u svom radu oslanja na sedam temeljnih institucija (*slika 2.*). To su:

1. Evropska komisija,
2. Evropski parlament,

¹⁴ Brigljević K., Brnčić A., Gotovac I, Očurščak M., (2008), Mali leksikon evropskih integracija, Zagreb: Ministarstvo vanjskih poslova i evropskih integracija Republike Hrvatske, str. 17.

¹⁵ Island je u 2015. godini do daljnjeg zamrznuo svoje aktivnosti vezane za pristupanje EU zbog toga što je stranka na vlasti to u predizbornoj kampanji obećala svojim glasačima.

3. Vijeće/savjet, (*ministara EU*), ili *Vijeće/Savjet Evropske unije*,¹⁶
4. Evropsko vijeće/savjet,
5. Sud (pravde) Evropske unije,
6. Revizorski sud Evropske unije,
7. Evropska centralna banka.

Slika 2.: Organi-institucije EU¹⁷

Evropska komisija (*engl. European Commission*) je jedno od ključnih tijela institucionalnog sistema Evropske unije, izvršni organ Evropske unije, svojevrsna vlada Evropske unije. Sjedište komisije je u Briselu. Takođe Komisija ima kancelarije (*predstavništva*) u svakoj državi članici EU-a, te delegacije u glavnim gradovima država širom svijeta.

Prema Ugovoru iz Nice, Komisija je od 1. januara 2005. sastavljena od po jednog predstavnika iz svake države članice. Neformalno, imenovani članovi Komisije se nazivaju ‘komesari’¹⁸. Komisija Evropske unije ima 28 komesara (*jedna država jedan komesar*)¹⁹. Kandidate za mjesto komesara predlažu vlade članica, a za njihov izbor neophodna je saglasnost Evropskog parlamenta. Mandat komesara traje 5 godina. Predsjednika kandiduje Evropsko vijeće. Vijeće izabire i ostale povjerenike u dogovoru s kandidovanim predsjednikom. Povjerenici i predsjednik i poslije imenovanja odgovaraju Parlamentu koji jedini može smijeniti Komisiju.

Generalne direkcije se dijele u četiri grupe:

1. **Političke oblasti** (poljoprivreda i ruralni razvoj, politika tržišnog natjecanja, regionalna politika i dr.)

¹⁶ U nastavku rada će biti korištena sva tri naziva ove institucije.

¹⁷ zvor: www.dadalos.org.

¹⁸ U nekoj literaturi se koristi i naziv „povjerenici“, pa su ovdje u tekstu korišćena oba naziva.

¹⁹ U maju 2013. godine Evropsko vijeće odlučilo je da će se Komisija i dalje sastojati od onoliko članova koliko je država članica.

2. **Vanjski odnosi** (proširenje, trgovina, humanitarna pomoć i dr.)
3. **Opšti poslovi** (Eurostat, Generalni sekretarijat i dr.)
4. **Interni poslovi** (pravna služba, prevođenje i dr.)

Evropski parlament (*engl. European Parliament*), predstavlja građane Evropske unije, kojih sada ima oko 508 miliona. Evropski parlament je jedino tijelo na nivou EU koje se direktno bira. Parlament ima tri bitne funkcije, a to su: zakonodavna, nadzor nad Evropskom komisijom, te usvajanje budžeta EU. Sjedište Parlamenta i mjesto gdje se održavaju plenarne sjednice jeste *Strasbourg*²⁰. Za razliku od Komisije, svi službeni jezici EU (*24 jezika*), su radni u Evropskom parlamentu²¹.

Na plenarnoj sjednici Evropskog parlamenta održanoj 1.7.2014. godine, na mandat od 2,5 godina, do januara 2017. godine za predsjednika Evropskog parlamenta je ponovo izabran Martin Šulc (*Martin Schulz*). Pored predsjednika postoji još 14 potpredsjednika koji ga mogu zamijeniti u EP-u, ali im on može dodijeliti i posebne dužnosti, kao što su predstavljanje Parlamenta na posebnim događajima. Znači novi saziv Evropskog parlamenta će ukupno imati 751 zastupnika.

Vijeće (*engl. Council*), do stupanja na snagu Lisabonskog ugovora, Vijeće Evropske unije (*engl. Council of the EU*) ili Vijeće ministara glavna je zakonodavna institucija Evropske unije. Vijeće je sastavljeno od po jednog predstavnika iz svake države članice na ministarskom nivou (*ukupno 28 ministara*) i uvijek se sastaje u istom broju. Sjedište Vijeća Evropske unije je u Briselu (*Belgija*).

U svojoj zakonodavnoj funkciji Vijeće može, u zavisnosti od slučaja, odluke donositi jednoglasno, običnom većinom ili kvalificiranom većinom. Ipak, odluke se u pravilu najčešće donose kvalificiranom većinom. Države s više stanovnika imaju više glasova, ali su se glasovi do stupanja na snagu Lisabonskog ugovora ponderisali u korist država s manje stanovnika²².

---

²⁰ Na Evropskom vijeću u Edinburgu, 11. i 12. decembra 1992., vlade država članica postigle su sporazum o sjedištima institucija EU-a, na sljedeći način: • sjedište Parlamenta je u Strasbourgu, gdje se održavaju 12 mjesečnih sjednica i sjednica o budžetu; • dodatne sjednice održavaju se u Bruxellesu; • parlamentarni odbori sastaju se u Bruxellesu; • Sekretarijat Parlamenta i njegova odjeljenja ostaju u Luxembourg, (izvor:Evropska unija, (2013), Kratki vodič o Evropskoj uniji izdanje 2014, Evropski parlament Luxembourg: Kancelarije za službene publikacije Evropske unije.

²¹ Kao što je prije navedeno, radni jezici Evropske komisije su samo njemački, engleski i francuski.

²² Ugovorom iz Lisabona ukida se sistem ponderiranja glasova i slijedi jednostavno pravilo dvostruke većine (55 % članova Vijeća koje čini najmanje 15 predstavnika država članica koje zajedno imaju najmanje 65 % stanovništva Unije). Novi sistem nije trebao stupiti na snagu prije 1. novembra 2014. godine. Međutim, svaki član Vijeća može zatražiti da se valjanost sadašnjeg sistema produži do 31. marta 2017. Izvor:Evropska unija, (2013), Kratki vodič o Evropskoj uniji izdanje 2014, Evropski parlament Luxembourg: Ured za službene publikacije Evropske unije.

Države članice u Vijeću (*ministara*) EU imaju od 3 do 29 glasova, u zavisnosti od broja stanovnika.

Uz Vijeće se veže pojam Predsjedništvo Vijeća (*engl. Council Presidency*). Vijeće EU nema stalnog jedinstvenog predsjednika. Ovu funkciju naizmjen svakih šest mjeseci (*januar-juni, juli-decembar*), prema unaprijed utvrđenom redosljedu, sistemom rotacije preuzima jedna od država članica Evropske unije, koja u okviru svog mandata predsjedava - upravlja radom Vijeća.²³

U cilju osiguranja kontinuiteta u radu Vijeća, Lisabonskim se ugovorom i formalno uvodi tzv. **trojno predsjedništvo** („*trio*“), što znači da će buduće tri države predsjedateljice dogovoriti zajednički program za period od 18 mjeseci. Sadašnji trio čine Nizozemska, Slovačka i Malta²⁴.

Evropsko vijeće (*engl. European Council*) utjelovljuje praksu okupljanja predsjednika država ili vlada svih država članica Evropske unije, predsjednika Komisije i visokog predstavnika EU-a za vanjske poslove i sigurnosnu politiku, koja je započela 1974. godina, te uobičajeno zasjeda na dvodnevnom forumu na kojem se javno iznose opći zaključci i odluke. Na sastancima Evropskog vijeća (*u prosjeku se održavaju tri do četiri puta godišnje*), koji se zbog visokih dužnosničkih funkcija njegovih članova još nazivaju evropski sastanci na vrhu ili **evropski samiti**, usklađuju se stajališta država članica, te određuju glavne političke smjernice i ciljevi budućeg razvoja EU.

2. POJAM ZAPADNI BALKAN

„Tokom posljednjih stotinu i više godina područje JIE, odnosno Balkana bilo je poligon na kojem su vođeni ratovi. Kao posljedica ovih ratova i svih drugih oblika sukobljavanja na ovim prostorima su se smjenjivali integracioni i dezintegracioni procesi. Ovim procesima su rušene i stvarane države, a samim tim vršeni eksperimenti sa raznim oblicima društvenih uređenja. Do uvođenja termina Zapadni Balkan dolazi sa postepenim razvojem regionalnog pristupa Evropske unije (*nakon 1996. godine*) prema regiji Balkana, odnosno JIE koja je bila opterećena višegodišnjim sukobima. Pojam „Zapadni Balkan“ u terminologiji Evropske unije podrazumijeva geografsko područje „južno od Slovenije, zapadno od Grčke“, odnosno Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Hrvatsku, Makedoniju i Srbiju i Kosovo prema rezoluciji SBUN 1244/99. One predstavljaju dio Balkanskih država koje (*osim Hrvatske*) još nisu ušle u Evropsku uniju, a po mnogo čemu dijele slične karakteristike. Riječ je o državama ekonomski najsiromašnijeg dijela Evrope.“

²³ Stupanjem na snagu Ugovora iz Lisabona sistem rotacije ostaje primjenjiv na Vijeće kada zasjeda u svim konfiguracijama, osim u konfiguraciji za vanjske poslove. Tako će Vijećem za vanjske poslove predsjedati Visoki predstavnik Unije za vanjske poslove i sigurnosnu politiku, dok će drugim konfiguracijama Vijeća predsjedati predstavnici država članica prema načelu jednake rotacije.

²⁴ Izvor: <http://www.consilium.europa.eu/hr/council-eu/presidency-council-eu/>

U posljednjih dvadesetak godina može se uočiti postepen prelazak država Zapadnog Balkana iz regije oružanih sukoba, u regiju u kojoj se sve države bez dvoumljenja okreću ka Evropskoj Uniji kako bi ubrzale svoju ekonomsku rekonstrukciju, poboljšale svoje međusobne odnose, na kojima i dalje postoje ožiljci etničkih i vjerskih ratova, i kako bi konsolidovale svoje demokratske institucije.

Preteču današnjeg regionalnog pristupa (*Procesa stabilizacije i pridruživanja*) Evropske unije prema Zapadnom Balkanu predstavlja prvobitni Pakt za stabilnosti u Jugoistočnoj Evropi (*Stability Pact for South Eastern Europe*), promovisan još 1993. godine.

U toku 1999. godine pokrenute su dvije inicijative ka regionu JIE, od kojih je jedna stara šest godina, a to je već pomenuti „Pakt o stabilnosti u JIE“. Pakt o stabilnosti u JIE je ozvaničen na Samitu u Sarajevu, 30. juna 1999. godine kao podrška regionalnom pristupu EU ka državama ZB, a s ciljem da se organizuje i primijeni jedna sveobuhvatna dugoročna strategija za sprečavanje sukoba u ovom dijelu Evrope. Pakt o stabilnosti JIE, 2008. godine je zamijenjen Vijećem za regionalnu suradnju (*Regional Cooperation Council – RCC*). Države učesnice su se obavezale da u buduće sarađuju u cilju smanjivanja napetosti, jačanja demokratskih procesa, razvoja dobrosusjedstva, očuvanja multietničkih društava, razvoja tržišnih privreda, borbe protiv organizovanog kriminala, sprečavanja ilegalnih migracija, povratak izbeglica i integrisanje Pakta u evropske strukture.

„Glavne aktivnosti Pakta stabilnosti su usmjerene ka pomoći regiji na putu ka članstvu u euroatlanske organizacije, usaglašavanju aktivnosti svih koji podržavaju razvoj regiona, razvoju i jačanju regionalne saradnje kao preduslova za članstvo u EU i podršku realizacije projekata. Sa stalnim Sekretarijatom u Briselu, djelovanje PS JIE se odvija kroz aktivnosti tri Radna stola, koji obuhvataju oblasti ljudskih prava i demokratizacije, ekonomski razvoj i bezbjednosna pitanja.

1. Radni sto I obuhvata oblast demokratizacije i ljudskih prava. Ovaj Radni sto radi na osnaživanju partnerstva sa vladinim sektorom i NVO u izgradnji demokratskih institucija i jačanju građanskog društva.

2. Radni sto II obuhvata oblast ekonomskog razvoja i saradnje. Po svom okviru djelovanja podijeljen u tri oblasti:

- energetika i razvoj regionalne infrastrukture,
- trgovina i investicije i
- socijalna kohezija, stambena politika i urbani menadžment.

3. Radni sto III obuhvata oblast odbrane i bezbjednosti, a fokusira se na pitanja unutrašnje i spoljne bezbjednosti, radi uspostavljanja stabilnog bezbjednosnog okruženja u regiji i promocije regionalne saradnje u borbi protiv organizovanog kriminala i korupcije.

Evropska partnerstva predstavljaju prekretnicu u odnosima između EU i država zapadnog Balkana. Bez obzira u kojoj se fazi pojedina država ZB nalazi u PSP, ona će imati zaključen ugovor o Evropskom partnerstvu.

Evropsko partnerstvo je projektovano za svaku od država zapadnog Balkana zasebno, shodno njihovim potrebama. Ono treba da ubrza i pospješi izgradnju pravnih, institucionalnih osnova i administrativnih kapaciteta za usvajanje evropskih standarda i pravila. Evropsko partnerstvo podrazumijeva konkretizaciju obaveza država Zapadnog Balkana i EU.

U slučaju da države ZB ne poštuju opšte uslove, Vijeće bi moglo da preduzme odgovarajuće mjere na temelju Člana 5 Propisa (EC) br. 2666/2000. godine. Pomoć Zajednice će također biti podložna uslovima koje je Vijeće definiralo u svojim zaključcima od 29. aprila 1997. i 21. i 22. juna 1999. godine, a posebno sa onim vezanim za preuzete obaveze države koja dobija pomoć u vezi sa provođenjem demokratskih, ekonomskih i institucionalnih reformi.

Uprkos ogromnim naporima koje je EU ulagala u prvoj deceniji nakon raspada SFRJ kako bi se stabilizovala svaka država zapadnog Balkana, a samim tim i region u cjelini, nije postignut značajan napredak. Cilj je stabilizacija cijelog regiona, kao postkonfliktnog područja, ali i da se stabilizacijom ekonomskih prilika u državama Balkana eliminišu izvori radikalizma u državama koje su bile osnovni razlog ratova tokom devedesetih godina 20. vijeka. Iz tog razloga Evropska komisija je 26. maja 1999. godine predložila Vijeću ministara i Parlamentu radikalnu reviziju dotadašnje strategije regionalnog pristupa. Nova strategija (*posebna vrsta regionalnog pristupa*) kojom bi se unaprijedila dotadašnja strategija regionalnog pristupa, nazvana je Proces stabilizacije i pridruživanja - PSP (*Stabilisation and Association Process - SAP*). U prvoj fazi²⁵ primjene nove strategije akcenat je na riječi stabilizacija, a dugoročni cilj je pridruživanje Evropskoj uniji. Ovim procesom države zapadnog Balkana prvi put su dobile priliku da na osnovu njima prilagođenog pristupa, postanu članice Unije.

Proces kao konačni cilj ima integraciju ovih država u Evropsku uniju. Iz ovog razloga EU je ovaj proces u nekoliko navrata ojačala donošenjem ključnih odluka i zaključaka na samitu u Kelnu, sastanku Evropskog vijeća u Santa Maria da Feiri, Zagrebačkom samitu i samitu u Solunu.

Osnovne karakteristike procesa stabilizacije i pridruživanja jesu uslovljenost i individualni pristup u ocjenjivanju napretka svake od država. Napredak svake države u procesu zavisi od ispunjavanja uslova, koji podrazumijevaju kriterije iz Kopenhagena (1993.) i kriterije iz Madrida (1995.), te opšte i specifične uslove koje je definisalo Vijeće EU 1997. i Evropska komisija 1999. godine. Razvoj i napredak Evropska komisija prati i ocjenjuje putem različitih instrumenata koji su razvijeni u tu svrhu (*„Strategija proširenja“ i „Izveštaji o napretku“ i sl.*)²⁶. Kao osnovni elementi procesa stabilizacije i pridruživanja postavljeni su:

---

²⁵ PSP se odvija u više faza/koraka, ali broj tih faza/koraka nije tačno određen. U nekoj literaturi je navedeno više, a u nekoj manje tih faza.

²⁶ Ova dokumenta objavljuju se jednom godišnje, u jesen. U prvom dokumentu Evropska komisija objašnjava ciljeve i perspektive proširenja, a u drugom detaljno

- ugovorni odnosi - Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, kao nova vrsta ugovornih odnosa (*tzv. sporazum o pridruživanju treće generacije*);
- razvoj ekonomskih odnosa - asimetrična liberalizacija trgovine kroz uvođenje autonomnih trgovinskih mjera (ATM);
- finansijska pomoć - program Zajednice za obnovu i razvoj - CARDS (2000.- 2006.); Instrument pretpristupne pomoći - IPA (2007. - 2013.) i IPA (2014.-2020.).

Tabela3.: Faze odnosno koraci koje države ZB trebaju proći do članstva EU²⁷

Faze-koraci PS P	Naziv faze-koraka pridruživanja	Država zapadnog Balkana						
		Albanija	BiH	Crna Gora	Hrvatska	Kosovo	Make-donija	Srbija
0.	Postupak pridruživanja još nije počeo. ²⁸	Studija izvodljivosti januar 2003.	Studija izvodljivosti novembar 2003.	Studija izvodljivosti april 2005.	Studija izvodljivosti maj 2000.	Da, Juna 2013. započeti pregovori o SSP	Studija izvodljivosti juni 1999.	Studija izvodljivosti april 2005.
1.	Zaključenje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju	12. juni 2006.	16.6. 2008.	juni 2007.	29.10. 2001.	27.10. 2015.	april 2001.	29.4. 2008.
2.	Države članice i država partner ratificiraju Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju	Da	U februaru 2011. Završena ratifikacija ²⁹	Da	Da	Ne	Da	Litva je tek juna 2013. ratifikovala SSP ³⁰

obrazlaže postignuti napredak (ili nazadovanje) u posljednjih godinu dana svake od država zapadnog Balkana.

²⁷ Podaci koji se nalaze u tabeli su uzeti iz literature koja je u popisu literature i bibliografije navedena pod sljedećim rednim brojevima [2.][16.][40.]

²⁸ Na osnovu Studij izvodljivosti i preporuke Evropske komisije, Vijeće EU donosi odluku o otvaranju pregovora o zaključenju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.

²⁹ SSP nije stupio na snagu jer se od BiH tražilo da provede još neke reforme, u prvom redu da provede presudu Sejdić – Finci, što bi i pripadnicima nacionalnih manjina omogućilo da se kandidišu za članove predsjedništva i Doma naroda. Na osnovu preporuke visoke prestavnice EU za spoljnu i bezbjednosnu politiku Federice Mogherini, Vijeće EU je 16.3.2015. godine preporučilo da SSP s BiH stupi na snagu nakon što je zemlja ispunila tražene uslove.

³⁰ Juna 2010. godine ratifikacija SSP sa Srbijom je u državama članicama bila blokirana zbog nedovoljne saradnje Srbije s Međunarodnim sudom za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije.

3.	Implementacija Sporazuma	Da	Da, SSP-u stupio na snagu 1.6.2015 ³¹ .	Da, SSP-u stupio na snagu maja 2010.	Da, Sporazum stupio na snagu 1.2.2005.	Ne	Da	Da
4.	Zahtjev za članstvo	28.4.2009.	15.2.2016.	15.12.2008.	febr. 2003.	Ne	mart 2004.	decembar 2010.
5.	Pozitivan odgovor Evropske komisije na zahtjev za članstvo	oktobra 2012. Preporuka od strane Komisije ³²	Ne	Da	Da	Ne	Da	Da
6.	Priznavanje statusa kandidata	24.6.2014.	Ne	decembar 2010.	18.6.2004.	Ne	15.12.2005.	mart 2012.
7.	Početak pregovora o pridruživanju	Ne	Ne	juni 2012.	3.10.2005.	Ne	Preporuka Komisije 2009. ³³	juni 2013. ³⁴
8.	Uspješno dovršenje pregovora o pridruživanju	Ne	Ne	Ne	Da	Ne	Ne	Ne
9.	Ratifikacija pristupnog ugovora u svim državama članicama i državi partneru (u parlamentima ili na referendumima).	Ne	Ne	Ne	Da	Ne	Ne	Ne
10.	Ratifikacija u Evropskom parlamentu	Ne	Ne	Ne	Da	Ne	Ne	Ne
11.	Članstvo	Ne	Ne	Ne	1.7.2013	Ne	Ne	Ne

³¹ Do datuma stupanja na snagu SSP-u, na snazi je bio prijelazni sporazum o trgovini i pitanjima povezanim s trgovinom.

³² Komisija je dala preporuku da se Albaniji dodijeli status kandidatkinje pod uslovom usvajanja nekih očekivanih reformi.

³³ Komisija je 2009. godine dala preporuku da se započnu pristupni pregovori sa Makedonijom, ali zbog neriješenoga spora s Grčkom oko imena Makedonija pregovori još nisu započeli.

³⁴ Srbija je prva pregovaračka poglavlja sa EU otvorila 15. 12. 2015. godine.

SSP su napravljeni po mjeri svake od država, imajući u vidu njene specifičnosti, a rokovi za početak pregovora o zaključivanju SSP razlikuju se od slučaja do slučaja, odnosno od države do države.

Proces stabilizacije i pridruživanja, se sastoji iz sledećih koraka:

1. Izrada Studije izvodljivosti (*analiza kapaciteta države za članstvo*),
2. Potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju,
3. Sticanje statusa kandidata za članstvo,
4. Određivanje datuma za početak pregovora,
5. Vođenje pregovora o članstvu i usaglašavanje sa zakonod. EU,
6. Sticanje statusa punopravnog člana EU.

U publikaciji "*Europa, o čemu je zapravo riječ*"³⁵ se navodi 11 faza odnosno koraka PSP koje država ZB treba da prođe da bi postala članica EU *tabeli 3.* su prikazane te faze za svaku državu posebno pa se može vidjeti u kojoj se fazi pridruživanja trenutno nalazi neka od njih.

Sporazume o pridruživanju, koji se često nazivaju Sporazumi o pridruživanju prve generacije su do sada sa EU potpisale Grčka 1961., Turska 1963., Malta 1970. i Kipar 1972. Sporazumi o pridruživanju druge generacije koji su nazvani „Evropski sporazumi“ potpisale su sve države istočne i centralne Evrope koje su postale članice EU 2004. i 2007. godine. Češka 1993., Estonija 1995., Mađarska 1991., Latvija 1995., Litva 1995., Poljska 1991., Rumunija 1993., Slovačka 1993., i Slovenija 1996. Sporazum o pridruživanju treće generacije koji je nazvan Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju - SSP je ponuđen svim državama zapadnog Balkana u sklopu Procesu stabilizacije i pridruživanja. SSP su potpisale države zapadnog Balkana koje su učesnice procesa stabilizacije i pridruživanja: Albanija 2006., Bosna i Hercegovina 2008., Crna Gora 2007., Hrvatska 2001., Makedonija 2001. i Srbija 2008. godine.

Osnovna razlika između Evropskih sporazuma i Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju je u sadržaju „evolutivne klauzule“ u SSP-u i naglašavanju regionalne saradnje na Zapadnom Balkanu. Potpisivanjem SSP, države dobivaju status pridruženog člana, a zahvaljujući „evolutivnoj klauzuli“ potvrđuje im se status države potencijalne kandidatkinje. Po ovoj klauzuli, država koja pristupa pridruživanju izražava svoju opredijeljenost za punopravno članstvo u EU, a Evropska unija s druge strane, to opredjeljenje uvažava kroz status „potencijalnog kandidata“ i kroz evolutivna uslovljavanja koja zainteresirane države primoravaju na permanentna prilagođavanja u skladu sa kriterijima iz Kopenhagena i specifičnim uslovima za svaku zemlju.

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju je nastavak evolucije sporazuma o pridruživanju koje EU potpisuje sa trećim državama Sporazum će urediti odnose između država zapadnog Balkana i EU u sva tri stuba Evropske unije:

---

³⁵ Publikacija koja je u opisu literature i bibliografije navedena.

- Prvi stub-Evropskoj zajednici i njenim ekonomskim i drugim aspektima,
- Drugi stub-Zajedničkoj spoljnoj i bezbednosnoj politici,
- Treći stub - Saradnji u oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova.

Potpisivanju SSP prethodi Studija izvodljivosti.³⁶ Studija izvodljivosti je dokument kojim se analizira i utvrđuje sposobnost država procesa stabilizacije i pridruživanja (*Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Srbija i Kosovo pod Rezolucijom UN-a 1244/99*) za ostvarivanje ugovornih odnosa s EU, tj. zaključivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Vremenski okvir za potpisivanje Sporazuma zavisi isključivo od brzine kojom država u Procesu ispunjava postavljene uslove. Na osnovu Studije izvodljivosti i preporuke Evropske komisije, Vijeće EU donosi odluku o otvaranju pregovora o zaključivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju se potpisuje/zaključuje na neodređeno vrijeme, a njegov cilj je da, da doprinosi ekonomskoj i političkoj stabilnosti svih država kojima je namijenjen.³⁷ Nakon potpisivanja sporazuma država se obavezuje da će otpočeti pregovore sa zemljom ili državama koje su već potpisale Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju kako bi zaključile bilateralne konvencije o regionalnoj saradnji. Ratifikovanjem Sporazuma završavaju se pregovori. Sporazum će stupiti na snagu nakon usvajanja u parlamentima državazapadnog Balkana, u parlamentima država članica Evropske unije i odobrenja u Evropskom parlamentu. Proces potvrđivanja ili ratifikacije Sporazuma uobičajeno traje oko dvije i po godine. Do završetka procesa ratifikacije na snazi je privremeni sporazum koji je dio sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju i kojim se najvećim dijelom reguliraju pitanja trgovine i transporta.

Od Sporazuma se očekuje da:

- doprinese bržem restruktuiranju domaćih preduzeća;
- doprinese tehnološkom prilivu iz inostranstva;
- stvori veći priliv stranih direktnih ulaganja;
- stvori preduslove za brži privredni razvoj i smanjenje nezaposlenosti;
- koristi značajne finansijske pomoći iz programa Evropske unije;
- unaprijedi konkurentnost bosanskohercegovačke privrede;

---

³⁶ Primjera radi, proces rada na Studiji izvodljivosti u Bosni i Hercegovini formalno je počeo u martu 2003. godine, kada je Evropska komisija Vijeću ministara BiH uručila upitnik od 346 pitanja koji je pokrivaio oblasti ekonomskog i političkog uređenja BiH te ostalih oblasti, koje su relevantne za zaključivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.

³⁷ Iako se zaključuje na neodređeno vrijeme svaka strana može otkazati ovaj sporazum slanjem obavještenja o tome drugoj strani. Ovaj sporazum prestaje važiti šest mjeseci od dana slanja takvog obavještenja. Svaka strana može suspendirati ovaj sporazum, što odmah stupa na snagu, u slučaju da druga strana ne poštuje jedan od ključnih elemenata ovog sporazuma.

Sam naziv Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sugerise da je njegovo težište, kako na stabilizaciji tako i na pridruživanju. Primarni cilj sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju je formalno pridruživanje država ZB Evropskoj uniji.³⁸ Politička, ekonomska i institucionalna stabilizacija država zapadnog Balkana, odnosno regiona u cjelini kao postkonfliktnog područja, je jedan od ciljeva sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Stabilizacija se odnosina dalju normalizaciju stanja u državama ZB obuhvaćenim Procesom stabilizacije i pridruživanja ina unaprjeđivanje njihove međusobne saradnje. Ciljevi sporazuma o pridruživanju koji su svojstveni svim sporazumima o pridruživanju, prije svega su: razvijanje političkoga dijaloga između EU i države potpisnice sporazuma, početak postepenog usklađivanja domaćeg zakonodavstva države potpisnice pravnom stečevinom/propisima Evropske unije, unaprjeđivanje ekonomskih odnosa obiju strana, postepeno razvijanje područja/zone slobodne trgovine između obiju strana, te poticanje regionalne suradnje u sklopu procesa stabilizacije i pridruživanja.

Ciljevi pridruživanja su definisani u *članu 1.* Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanja koji je potpisan sa nekom od država ZB. Npr. član 1. Sporazuma o Stabilizaciji i pridruživanju potpisanog sa BiH glasi:

1. Ovim se uspostavlja pridruživanje između Zajednice i njenih država članica, s jedne strane, i Bosne i Hercegovine, s druge strane.
2. Ciljevi ovog pridruživanja su da:
  - a) podrži napore Bosne i Hercegovine u jačanju demokratije i vladavine prava;
  - b) doprinese političkoj, ekonomskoj i institucionalnoj stabilnosti u Bosni i Hercegovini, te stabilizaciji u regionu;
  - c) pruži prikladan okvir za politički dijalog koji omogućava razvoj bliskih političkih odnosa između strana;
  - d) podrži napore Bosne i Hercegovine u razvijanju ekonomske i međunarodne saradnje, uključujući i usklađivanjem njenog zakonodavstva sa zakonodavstvom Zajednice;
  - e) podrži nastojanja Bosne i Hercegovine da završi prijelaz u funkcionalnu tržišnu privredu;
  - f) promovira skladne ekonomske odnose, te postupno razvija oblast slobodne trgovine između Zajednice i Bosne i Hercegovine;
  - g) razvija regionalnu saradnju u svim oblastima obuhvaćenim ovim sporazumom.

Najbitniji politički element SSP je što ovim Sporazumom svaka država ZB dobija status države pridružene Evropskoj uniji i prvi put ulazi u jedan sveobuhvatan ugovorni odnos sa Evropskom unijom, u kome su obaveze

---

³⁸ Pridruživanje je takav oblik saradnje koja se postepeno intezivira i u potpunosti realizuje (ostvaruje) po isteku, sporazumom predviđenog, prelaznog/tranzicijskog perioda od, na primjer, šest ili deset godina, tokom kojeg zemlja potpisnica postepeno ispunjava odnosno ostvaruje ostale ciljeve sporazuma o stabilizaciji i pridruživanja (prilagođava svoje zakonodavstvo zakonodavstvu Evropske unije, uspostavlja zonu slobodne trgovine sa EU, itd.)

dvostrane i jasno definisane. Status pridružene države je status najbližih veza sa EU koji država nečlanica može imati.

Osnovni ekonomski element Sporazuma jeste stvaranje zone slobodne trgovine između država ZB i EU. To praktično znači da svaka država ZB svojoj privredi obezbeđuje tržište od pola milijarde potrošača, budući da momentom stupanja na snagu Prelaznog sporazuma uz SSP, EU ukida carine i kvote za robu iz država ZB, sa manjim izuzecima. Države ZB potpisnice SSP imaju mogućnost bescarinskog izvoza skoro svih proizvoda na tržište EU, ali na osnovu jednostrane izjave volje same Evropske unije, a koja se može jednostrano i menjati usvajanjem autonomnih trgovinskih mjera (*Autonomous Trade Measures - ATM*). S druge strane, države ZB, potpisnice SSP, će fazno, a najkasnije u prjelaznom periodu od šest do deset godina od dana stupanja na snagu Prelaznog sporazuma uz SSP,³⁹ učiniti znatne carinske ustupke na industrijsku i poljoprivrednu robu porijeklom iz EU.

Budući da poslije stupanja na snagu Lisabonskog ugovora, SSP potpisuje Evropska unija i sve države članice, procedura stupanja na snagu SSP je vrlo komplikovana i dosta dugo traje. Ovo je posljedica činjenice da sve potpisnice moraju da ga ratifikuju (*Evropska unija, sve države članice EU i država potpisnica ZB*) što ponekad traje i do tri godine. Da bi se prevazišla ovako složena i dugotrajna procedura, iz SSP se (*na osnovu člana 139. SSP potpisanog sa Srbijom*) uzimaju dijelovi koji su u nadležnosti Evropskih zajednica i od njih se formira tzv. Prelazni sporazum, (*Interim agreement*) za čije stupanje na snagu nije potrebna ratifikacija država članica, već samo Evropskih zajednica i države ZB potpisnice sporazuma. Ovaj sporazum se potpisuje istog dana kada i SSP i stupa na snagu uglavnom dva do tri mjeseca nakon potpisivanja.⁴⁰

Tekst Privremnog/prelaznog sporazuma potpisanog sa BiH sadrži 58 članova i podijeljen je na četiri glave: Opći principi; Slobodno kretanje robe; Ostale trgovinske odredbe i odredbe vezane za trgovinu; Institucionalne, opće i završne odredbe. Osim navedenih glava, Privremeni sporazum sa BiH čini i šest protokola i šest aneksa.

SSP ima sve dijelove koje su sadržavali i ugovori (*Evropski sporazumi*) potpisani sa državama srednje i istočne Evrope koje su postale članice EU 2004. i 2007. godine. Kako su SSP-a tipski sporazumi, svaki ima identičnu strukturu i podijeljeni su na deset glava:

- a) Opšti principi;
- b) Politički dijalog;

---

³⁹ U periodu od 6 godina Srbija će potpuno ukiniti carine na industrijsku robu i za oko 75% carina na poljoprivrednu robu porijeklom iz EU. Prelazni period od šest godina znači da će šeste godine od dana stupanja na snagu Prjelaznog sporazuma carina biti potpuno ukinuta. Npr. ako Prelazni sporazum stupi na snagu u toku 2008. godine, najkasnije 1. januara 2013. godine carine bi bile ukinute.

⁴⁰ U slučaju BiH Prelazni sporazum je nakon potpisivanja 16.6.2008 godine stupio na snagu poslije 15 dana, tačnije 1.7.2008 godine.

- c) Regionalna saradnja;
- d) Slobodno kretanje robe;
- e) Kretanje radnika, poslovno nastanjivanje/otvaranje preduzeća, pružanje usluga, kretanje kapitala;
- f) Usklađivanje zakona/pravnih propisa, provođenje zakona i pravila konkurencije;
- g) Pravda, sloboda i sigurnost;
- h) Politike saradnje;
- i) Finansijska saradnja;
- j) Institucionalne, opće i završne odredbe.

Bez obzira što se svi SSP u pravilu sastoje od preambule i deset poglavlja, može se reći, da se zbog razlika u vremenu zaključivanja sa pojedinim državama zapadnog Balkana i sami SSP razlikuju. Ta razlika nije u strukturi, niti u obimu pitanja koja su pokrivena SSP, već u pojedinim djelovima sadržine strukture zbog toga što je u međuvremenu došlo do razvoja prava EU i novih pravila Acquisa. Ne treba zanemariti činjenicu da je 2000. i 2001. godine kada su SSP potpisale Makedonija i Hrvatska, EU brojala 15, a u trenutku kada je to učinila Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Srbija, Albanija, EU je imala 27 država članica. Takođe, u trenutku potpisivanja istog sporazuma sa Kosovom Evropska unija ima 28 država članica.

Na temelju zajedničkih demokratskih načela, ljudskih prava i vladavine prava, svakim sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju uspostavljaju se trajne institucionalne strukture za saradnju, kako bi se obezbjedilo pravilno i potpuno sprovođenje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Sa SSP se osnivaju tri tijela za praćenje njegovog sprovođenja, sa različitim nadležnostima i sastavom:

- Vijeće za stabilizaciju i pridruživanje je zajedničko tijelo koje je zaduženo za praćenje sprovođenja Sporazuma na najvišem političkom nivou. Osnovno zaduženje Vijeća je da rješava otvorena pitanja nastala u toku sprovođenja Sporazuma. Sastav čine članovi/predstavnici Evropske komisije i Vijeća Evropske unije sa strane EU i ministri u Vladi države ZB potpisnice sporazuma (*u slučaju BiH, Vijeće ministara*).
- Odbor za stabilizaciju i pridruživanje je zajedničko tijelo kojeg čine predstavnici Vijeća EU, Evropske komisije i predstavnika Vlade države ZB potpisnice sporazuma, na nivou eksperata.
- Parlamentarni odbor za stabilizaciju i pridruživanje je mehanizam za redovne konsultacije u kojem će se poslanici skupštine/parlamenta države ZB potpisnice Sporazuma i Evropskog parlamenta sastajati i razmjenjivati mišljenja vezana za ispunjavanje obaveza iz Sporazuma.

Program IPA (*Instrument for Pre-Accession Assistance*)

Program IPA (*Instrument predpristupne pomoći*) je novi, jedinstveni finansijski instrument Evropske unije uspostavljen 17. jula 2006. Uredbom

Vijeća EU 1085/2006. kao podrška svim pretprijetnim aktivnostima kojima upravlja Evropska komisija. IPA je uspostavljena za finansijsku perspektivu 2007.-2013. godina, kao pomoć državama zapadnog Balkana i Turskoj u njihovim nastojanjima da postanu članice EU. Namijenjen je tadašnjim državama kandidatkinjama za članstvo u EU: (*Hrvatska, Makedonija, Turska*)⁴¹ i državama potencijalnim kandidatkinjama (*Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Srbija i Kosovo pod Rezolucijom Vijeća sigurnosti UN-a 1244/99*)⁴². Program IPA je sve programe pretprijetne pomoći objedinio u jedinstven instrument, i tako zamijenio prethodne finansijske instrumente EU, kao što su programi PHARE, ISPA, SAPARD, CARDS i finansijski instrument za Tursku. Stupio je na snagu 1. januara 2007, a njegova finansijska vrijednost za sedmogodišnje razdoblje za države korisnice iznosi 11,468 milijardi evra.

Osnovni ciljevi programa IPA su pomoć odnosno podrške državama kandidatkinjama i državama potencijalnim kandidatkinjama u usklađivanju domaćeg zakonodavstva, odnosno propisa spravnom stečevinom EU⁴³ (*acquiscommunautaire*), te provedbi tih usklađenih propisa, kao i u pripremanju za korištenje fondova koji će biti na raspolaganju kad postanu države članice EU (*strukturni i poljoprivredni fondovi, Kohezijski fond*).

Kako bi omogućila ciljanu i djelotvornu podršku državama, IPA je usmjerena na potrebe. Zato su njeni prioriteti zasnovani na jasnim procjenama. Ključni elementi su Pristupno/Evropsko partnerstvo koje je EU uvela za svaku od država korisnica. Ukoliko uslovi ne budu ispunjeni može se primjeniti klauzula o suspenziji.

IPA pruža različite oblike pomoći državama koje poduzimaju političke i ekonomske reforme na svom putu ka članstvu u EU:

- investicije, ugovore za nabavku ili subvencije;
- stručnjake iz država članica za razvoj administrativne saradnje;
- aktivnosti na podršci državama korisnicama;
- pomoć za realizaciju i upravljanje programima;
- u izuzetnim slučajevima, budžetsku podršku;

Program IPA se sastoji od pet komponenata, kroz koje će se plasirati sva pomenu ta pomoć. Prve dvije komponente namijenjene su svim državama korisnicama, tj. potencijalnim kandidatima, a to su:

1. Pomoć u tranziciji i razvoju institucija
2. Prekogranična saradnja

---

⁴¹ Do 2007. godine, odnosno do promjene programa IPA samo su Hrvatska, Makedonija i Turska bile države kandidatkinje. U razdoblju do polovine 2015. godine Albanija, Crna Gora i Srbija su postale države kandidatkinje 1.7.2013. godine Hrvatska je postala država članica.

⁴² Bosna i Hercegovina i Kosovo pod Rezolucijom Vijeća sigurnosti UN-a 1244/99. su i danas države potencijalni kandidati.

⁴³ Sa tzv. „Tekovinama Zajednice“.

Ostale tri komponente namijenjene su isključivo državama kandidatima koje imaju uspostavljeno dgovarajući sistem za upravljanje fondovima, što utiče na tip i obim pomoći koje one dobijaju, a to su:

1. Regionalni razvoj
2. Razvoj ljudskih potencijala
3. Ruralni razvoj

Prva komponenta uključuje prilagođavanje i jačanje demokratskih institucija, javne administracije i organizacija koje su odgovorne za primjenu i provođenje zakonodavstva EU. Druga komponenta pruža potporu programima koji se odnose na prekograničnu suradnju graničnih regija susjednih država, bez obzira da li je neka od njih članica EU, država kandidat ili potencijalni kandidat.

Bosna i Hercegovina u okviru programa IPA 2007.-2013. godine sudjelovala je u 4 programa prekogranične saradnje i to:

- Prekogranični program Bosna i Hercegovina - Hrvatska
- Prekogranični program Bosna i Hercegovina - Srbija
- Jadranska prekogranična suradnja
- Prekogranični program Bosna i Hercegovina - Crna Gora

Takođe, i ostale države zapadnog Balkana u okviru programa IPA 2007.-2013. godine sudjeluju u programima prekogranične saradnje.

Treća komponenta (*regionalni razvoj*), države kandidate priprema za korištenje Evropskog fonda za regionalni razvoj, jednog od strukturnih fondova koji će im biti dostupni nakon ulaska u punopravno članstvo Evropske unije.

Četvrta komponenta uključuje mjere koje će unaprijediti sisteme i administrativni kapacitet na području zapošljavanja, obrazovanja i socijalne inkluzije skupina i pojedinaca u nepovoljnu položaju te umreženje s partnerima iz nevladinog sektora.

Peta komponenta pruža podršku u razvijanju politike ruralnog razvoja i pripremi za provedbu i upravljanje zajedničkom poljoprivrednom politikom EU. Izdvajanja za pojedinačne države koja su bila utvrđena za period od 2007.-2012. godine, data su u *tabeli 4*.

Deset procenata se izdvaja za regionalnu i prekograničnu saradnju, tj. Više korisničku komponentu koja u prve tri godine iznosi oko 401 milion evra. Uslov za korištenje sredstava iz više korisničkog dijela IPA je učešće najmanje tri države. Iz regionalne komponente IPA finansiraće se strukture reregionalne saradnje (kao što su Pakt za stabilnost JIE i novi Regionalni savjet za saradnju), kao i saradnja u regionu u sljedećim oblastima: razvoj infrastrukture, sudstvo i unutrašnji poslovi, razvoj unutrašnjeg tržišta, reforma svih dijelova javne administracije, podrška civilnom društvu, obrazovanje, mladi i istraživanja, tržišna privreda, nuklearna bezbjednost i zaštita od radijacije.

Tabela 4.: EU finansijska pomoć u okviru IPA-e za period 2007-2012, u milionima evra.⁴⁴

R. br.	Država	Godina						
		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2007-2012
1.	<i>Hrvatska</i>	141.2	146.0	151.2	154.2	157.2	160.4	910.2
2.	<i>Makedonija</i>	58.5	70.2	81.8	92.3	98.7	105.8	507.3
3.	<i>Turska</i>	497.2	538.7	566.4	653.7	781.9	899.5	3.937.4
4.	<i>Albanija</i>	61.0	70.7	81.2	93.2	95.0	96.9	498.0
5.	<i>BiH</i>	62.1	74.8	89.1	106.0	108.1	110.2	550.3
6.	<i>Kosovo</i>	68.3	184.7	106.1	67.3	68.7	70.0	565.1
7.	<i>Crna Gora</i>	31.4	32.6	33.3	34.0	34.7	35.4	201.4
8.	<i>Srbija</i>	189.7	190.9	194.8	198.7	202.7	206.8	1.183.6
9.	<i>Podrška raznim zemljama⁴</i>	109.0	135.7	160.0	157.7	160.8	164.2	887.4
10.	UKUPNO:	1.218.4	1.444.3	1.463.9	1.557.1	1.707.8	1.849.2	9.240.7

ZAKLJUČAK

Narod i država ZB o EU ne znaju mnogo, oni sa nestrpljenjem očekuju ili što skorije otvaranje pristupnih pregovora ili samo pristupanje u EU, ne iz razloga što će im biti bolje, već iz razloga da u svakom segmentu razvoja jednog društva njihove države budu na nivou EU. Samim tim će se osigurati da se zakoni lakše donose/usvajaju, da se političari uozbilje i lakše dogovaraju oko pojedinih odluka važnih za razvoj društva u svakoj oblasti, ali i da se smanji nivo korupcije koja je ušla u sve sfere društva i koja maksimalno sprečava razvitak država ZB.

Još od dana potpisivanja prvog Osnivačkog ugovora evropski političari nastoje kroz druge ugovore koje su slijedili promjeniti i olakšati funkcionisanje EU. Zbog velikog broja ugovora na kojima počiva EU, funkcionisanje EU je postalo otežano, pa su iz tog razloga čelnici EU pokušali da donesu Ustav EU u kojem bi sadržaj ovih ugovora bio objedinjen, ali i doraden zbog lakšeg razumjevanja.

Izgradnja jedinstvenog tržišta je dovršena početkom 1990-ih godina i to je bilo veliko postignuće, ali tržište nije bilo djelotvorno, pa je morao biti izmišljen evro, koji se pojavio 1999. Za upravljanje evrom i osiguranje stabilnosti cijena osnovana je Evropska centralna banka.

I zapadni Balkan, kao i sve regije svijeta se suočio sa izazovima globalne ekonomske krize i recesije. To može stvoriti mogućnost za ponovno razbuktavanje etnonacionalizama u regionu. Ipak, potencijal za izbijanje eventualnih sukoba na Zapadnom Balkanu umnogome je manji nego što je bio prošle decenije, ali pošto prostor Balkana nosi neslavni naziv „bure baruta“, svašta je moguće. Opasnost od razvoja ovakvog scenarija i pored ekonomske krize, umnogome bi smanjila eventualno

⁴⁴ Izvor: Evropska unija, (2008), IPA-Instrument za pretprijetnu pomoć, Novi fokus za pomoć koju EU daje za proširenje, Delegacija Evropske komisije u BiH, str. 5.. (Publikacija navedena pod rednim brojem [36.] u popisu literature i bibliografije.)

ubrzanu integraciju država Zapadnog Balkana u Evropsku uniju, ali do takve integracije kao što znamo neće doći. Samo jačanje regionalne saradnje između država ZB i zajednički nastup u najznačajnijim međunarodnim organizacijama može dovesti do međusobne stabilizacije odnosa, jačanja saradnje i povezivanja nekada suprotstavljenih strana na prostoru bivše Jugoslavije, a u konačnici i da se nacionalne tenzije smanje.

EU je pored ostalih politika, prema državama ZB provodila, ali i još uvijek provodi, politiku uslovljavanja. Regionalna saradnja država zapadnog Balkana jedan je od formalnih uslova za unapređenje odnosaovih zemalja sa Evropskom unijom, a inicijative u ovoj oblasti mogu ubrzati proces približavanja EU. Isto tako procesi regionalne integracije su važni i za privlačenje direktnih stranih investicija. Regionalna ekonomska saradnja između država ZB još uvijek nije na zavidnom nivou. Razlozi za to su bili ekonomska i politička marginalizacija u odnosu na glavne svjetske tokove, slaba komunikacija sa glavnim evropskim integracijama, izolovanost od globalne privrede i tradicionalno loši politički odnosi između njih. Sve ovo, ali i dugogodišnje ekonomske sankcije prema SRJ, je uticalo da uzajamna trgovina zemalja zapadnog Balkana bude manja nego što bi se moglo očekivati između država susjeda.

EU ima razvijene ekonomsko političke odnose sa skoro cijelim svijetom, pa tako i sa državama ZB. Politika EU prema državama ZB se uglavnom počela provoditi završetkom rata u BiH. Odnosi EU prema državama sa područja zapadnog Balkana spadaju u okvir procesa stabilizacije i pridruživanja, a rukovođeni su Sporazumima o stabilizaciji i pridruživanju ili perspektivom njihovog zaključenja. Kroz Proces stabilizacije i pridruživanja i kroz Evropsko partnerstvo, te uz namjenske programne podrške države ZB se podstiču na stabilizaciju društvenog, ekonomskog, socijalnog, tržišnog i svakog drugog aspekta, da bi se stekli uslovi za postepeno pristupanje evropskim integracijama.

Programi pomoći EU prema Zapadnom Balkanu prisutni su skoro dvadeset godina, ali efektivni rezultati su vidljivi tek u nekoliko proteklih godina. U narednom periodu države ZB trebaju unaprijediti svoje institucionalne i administrativne kapacitete koji rukovode programima EU, kako bi se sredstva koja su im namijenjena povlačila u što većim iznosima i iskoristila na što bolji način, a posebno iz IPA višekorisničkih programa koji podstiču regionalnu saradnju koja nam je prijeko potrebna. Također, potrebno je da države ZB svojim građanima pruže što više informacija o svim programima pomoći, posebno o programima EU koji su im na raspolaganju, a kako bi se projekti na lakši način pripremili i kandidovali za finansiranje kroz ove programe. Iskustvo koje će se steći tokom perioda korištenja pretpristupnih programa omogućit će državama da u budućnosti kada budu članice EU bolje koriste Strukturne i Kohezione fondove.

Peto proširenje je EU dovelo ne samo na Balkan, već i na granice ZB. Šestim proširenjem tj. pristupanjem Hrvatske u EU, EU je ušla i na prostor koji geografski obuhvata područje na kom se nalaze države ZB, na granicu sa BiH i Srbijom.

Trenutna ekonomska i institucionalna kriza u Evropi može da dovede i do toga da se nakon posljednjeg proširenja i pristupanja Hrvatske, sumnje u dalje proširenje EU prodube. To može uzrokovati opasan zastoj u procesu proširenja, ali i dovesti do nove definicije politike proširenja EU koja već pet decenija predstavlja jedan od stubova evropske DNK. Ovim bi mnoge države ZB bile kažnjene ostajanjem na „margini margine“.

Proces integracije država ZB u EU nema ozbiljniju alternativu. Ovaj proces će i dalje teći i odvijati se kroz dvije uzastopne i međusobno uslovljene faze, pridruživanje i pristupanje. Neko će ritam tog procesa smatrati neprihvatljivim, a neko frustrirajućim. Ono što bi trebalo da nas brine nije to da li će, nego u kakvu EU će države ZB ući. Možda će do trenutka kada se države ZB nađu pred vratima ulaska, Evropska unija biti ta koja se istinski promjenila i postala neprepoznatljiva.

Za stabilnost i prosperitet država zapadnog Balkana, proces uključivanja u EU ima ključni značaj. Međutim, svako kašnjenje se plaća. Tako danas, države zapadnog Balkana već trpe posljedice nekih nepredviđenih okolnosti koje se ne bi desile da je do integracije u EU išlo brže. Sa svakim novim proširenjem EU, uslovi za članstvo postaju i objektivno i subjektivno teži. Obim „pravnihtekovina Zajednice“ (*aquis communautaire*) s vremenom se povećava, a istovremeno dolazi i do otvaranja dodatnih političkih pitanja. Sve ovo naprijed navedeno dodatno otežava i produžuje proces integracije država ZB u EU.

Trenutno stanje kakvo god da je, ono je promjenljivog karaktera i ono ne mora biti da utiče na perspektivu ulaska država ZB u EU. Perspektive proširenja EU su na primer bile drugačije prije desetak godina ili pak ranije, kao što će vjerovatno biti drugačije za nekoliko godina. Evropska perspektiva država ZB leži u sposobnosti prilagođavanja i prihvatanja na prvom mjestu standarda i normi na kojima počiva EU. Pored uslova spremnosti primjene pravnih stečevina EU i uslova koji su definisani u članu 49. Ugovora o EU i članu 2. Lisabonskog ugovora, za države ZB ostaje najbitnije pitanje kako ispuniti tri uslova iz Kopenhagena neophodna za članstvo u EU i kako na odgovarajući način obezbijediti podršku u Evropsku uniju.

Pripremljenost država ZB za ulazak u EU nije na zavidnom nivou, ali po činjeničnim podacima iznesenim u ovom radu neke države ZB kotiraju i čak bolje u određenim segmentima od nekih država koje su članice EU, npr. u stepenu korupcije. Svim zemljama u regionu zapadnog Balkana Evropska unija je glavni izvozni i uvozni partner. Evropske unija ima bogato tržište koje ima veliku moć apsorpcije roba i usluga iz država zapadnog Balkana, a s druge strane Evropska unija je veliki proizvođač robe i usluga koje su naročito potrebne državama zapadnog Balkana (tehnologija, znanje, odnosno know-how), i tradicionalno je najveći njihov dobavljač u toj oblasti.

Pred državama ZB postoje pravno-politički/institucionalni i ekonomski problemi, ali to nisu problemi koji se ne mogu riješiti. Oni se rješavaju i

rješavati će se postepeno, a u tome pomaže i sama EU na već pomenute načine. Prepreke su postojale, prepreke postoje i postojaće, ali bez obzira na to, proces integracije je ipak pokrenut i povratka nema.

WESTERN BALKANS COUNTRIES IN THE PROCESS OF INTEGRATION IN THE EUROPEAN UNION

Mirjana Stojanović Trivanović PhD; professor Dijana Grahovac PhD

Abstract: The work is an attempt of authors to provide an overview of what is the EU, which has been growing since its establishment, where it is now and what it looks like today; how the process of EU enlargement to the countries of Western Balkan takes place and in which direction; how and when can we expect the shift. Understanding the EU assumes a good knowledge of its main elements and mechanisms, as well as its complexity. The EU is very complex by its structure and it is very difficult to understand it to an ordinary citizen of the EU, as well as to the citizens of the state of Western Balkan.

Key words: *The European Union, the Western Balkans, integration, accession*

LITERATURA

A) Knjige:

1. Fočo, S., (2000). Čovjek i demokratske promjene, Sarajevo, „Dom Štampe“ Zenica.
2. Prokopijević, M., (2009). Evropska Unija - uvod, drugo dopunjeno izdanje, Beograd: JP Službeni glasnik.
3. Radovanović, D., Ristić, Ž., Klincov, R., (2008). Međunarodne monetarne i finansijske institucije, Beograd: Liber.
4. Vujčić, B. ur., (2003). Euro, Evropska monetarna unija i Hrvatska, Zagreb: Masmedia.

B) Članci, studije, stručni radovi, istraživanja i rasprave:

5. Acin Đ. (2005). Evropska Unija od Rima 1957 do Rima 2004., časopis „Ekonomsketeme“, br. 1-2, str. 27-33.
6. Anonimus, (no date), Evropska monetarna unija, [internet], <raspoloživo na: <http://web.efzg.hr/dok/FIN/mnacic/EUROPSKA%20MONETARNA%20UNIJA.pdf>>, [pristupano 29.02. 2015. godine].
7. Anonimus, (no date), Međunarodna ekonomska integracija, [internet], <raspoloživo na: <http://www.ekfak.kg.ac.rs/sites/default/files/nastava/Novi%20Studijski%20Programi/II%20godina/Medjunarodni%20Ekonomski%20Odnosi/Predavanja/Regionalna%20ekonomska%20integracija.pdf>>, [pristupano 29.02. 2015. godine].
8. Anonimus, (no date), Međunarodne ekonomske integracije, [internet], <raspoloživo na: http://www.ef.uns.ac.rs/Download/medjunarodno_poslovanje/2010-10-26staro/medjunarodne%20ekonomske%20integracije.pdf>, [pristupano 10.03.2016. g].
9. Bilas, V., Franc, S., Cota, A., (2011). Predpristupni fondovi Evropske unije i republika Hrvatska, Stručni članak, Ekonomska misao DBK., [internet], godina XX (2011) br. 1. (289-309), <raspoloživo na: <http://hrcak.srce.hr/file/103939>>, [pristupano 05.10.2015. godine].
10. Centralna banka Crne Gore, (2006). Fondovi i programi pomoći Evropske unije sa osvrtom na Crnu Goru, Studija 7., Podgorica, Sektor za istraživanje i statistiku.

11. Centralna banka Bosne i Hercegovine, (2011). Godišnji izvještaj, <raspoloživo na: http://www.cbbh.ba/files/godisnji_izvjestaji/2011/GI_2011_bs.pdf>, [pristupano 10.03. 2016. godine].
12. Centralna banka Bosne i Hercegovin, (no date), Tehnička saradnja i instrumenti predprijemne podrške EU, [internet], <raspoloživo na: http://www.cbbh.ba/files/eu_saradnja/tehnicka_saradnja_eu_bs.pdf>, [pristupano 10.03. 2016. godine].
13. Crna Gora, Sekreterijat za evropske integracije, (2008). Informacija o programima podrške Evropske komisije Crnoj Gori, Podgorica.
14. Čapeta, T., (2010). Europska unija po Lisabonskom ugovoru, Hrvatska javna uprava, [internet], god. 10. (2010.), br. 1., str. 35–47, <raspoloživo na: <http://hrcaak.srce.hr/file/199877>>, [pristupano 09.03..2016. godine].
15. De Munter, A., (2014). Zapadni balkan, Evropska unija, Evropski parlament 11/2014
16. Đukanović, D., (2009). Zapadni Balkan: od sukoba do evrointegracija, III deo: Međunarodna politika i međunarodni odnosi, Fakultet političkih nauka, Godišnjak 2009., str. 495-506.
17. Erak, G., (2006). Evropske integracije - Zapadni balkan-poseban osvrt na Bosnu i Hercegovinu specijalistički rad, Fakultet poslovne ekonomije, College of Modern Management Banjaluka, juli 2006. godine.
18. Jeleč, N., (2010). Evropska unija (historija, proširenje, institucije, pravni akti i najvažnije funkcije u EU), [internet], < raspoloživo na: <https://www.parlament.ba/sadrzaj/about /istrazivanja/? id=21251 >>, [pristupano 06.09.2015. godine].
19. Mahmutović, A., (2011). Proširenje Evropske unije: Lisabonski ugovor iz zapadni Balkan, Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici str. 129-146.
- [20. Milić, J., (juni, 2009.). Evropska unija i Srbija, esej objavljen u knjizi “Evropski standardi u Srbiji“, [internet], < raspoloživo na: <http://www.ceas-serbia.org/root/prilozi/esej-juni-2009.pdf>>, [pristupano 05.10.2015. godine].
21. Ruperes Paskvalena, P., Miljan Rahoj, M., (no date), QUO VADIS, SRBIJO? PERSPEKTIVE EVROPSKE INTEGRACIJE SRBIJE < raspoloživo na: <http://www.balkania.es/wp-content/uploads/2015/12/RUPEREZ.pdf> >, [pristupano 15.09.2015. godine].
22. Tododrović, M., (2005). Kritični momenti evropske integracije, časopis „Ekonomске teme“, br. 1-2, str. 127-132.
23. Tešić, J., (2006). Razlozi i smisao evropskih integracionih procesa; ekonomski aspekt, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Banja Luci.
24. Evropska unija, (2013 c.). Evropa: o čemu je zapravo riječ, Evropska komisija, Glavna uprava za komunikacije, [internet], < raspoloživo na: <http://www.edic-cakovec.eu/wp-content/uploads /2015/02/Europa-o-%C4%8Demu-je-zapravo-rije%C4%8D.pdf> >, [pristupano 08.03.2016. godine].